

Лапан Т.Д., канд. іст. наук, доцент кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: tetianalap@yahoo.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>,

Химович О.С., канд. соціол. наук, асистент кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: o.khymovych@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>,

Черниш Н.Й., д-р соціол. наук, проф., професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: nchernysh@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ¹

Акцентовано увагу на основних проблемних питаннях у формуванні соціологічного дискурсу щодо війни та російсько-української війни. Реалізовано спроби наукових відповідей на нові виклики, пов'язані з війною, які з'являються значно повільніше, ніж медійні. Обґрунтовано думку про те, що питання війни актуалізується лише тоді, коли з'являється реальна війна, а не її потенційна загроза. Окреслено, що війна у світовій історії – це норма, мир – це переважно виняток. Визначено, що крихкий характер миру і постійна воєнна загроза з боку Росії (зараз і у подальшому) потребує превентивного та постійного аналізу. Запропоновано концептуальну схему розмежування двох гілок соціологічного знання щодо мілітарної проблематики у вигляді соціології війни та соціології війська/армії. Здійснено адаптацію чотирирівневої моделі соціологічного аналізу Н.Дж. Смелзера до вивчення війни та війська за двома критеріями. Аргументовано, що ці чотири рівні вимагають своєї конкретизації в теоретичному плані і в обранні релевантних методик емпіричних досліджень проблем війни в цілому та триваючої російсько-української війни зокрема. Наведено узагальнену таблицю реалізованих провідними соціологічними центрами країни емпіричних досліджень з початку гострої фази російської агресії з висновком про значне переважання макrorівня їх здійснення та домінантного використання кількісних методик. Запропоновано тематику наукового пошуку на інших трьох рівнях соціологічної аналітики. Наведено приклади міжнародних проєктів дослідження компанією “YouGov” щодо оцінки рівня допомоги українським біженцям. Представлено результати досліджень, які проводяться в Україні та Росії паралельно, оскільки це дає можливість проаналізувати дзеркальність ситуації як в Україні, так і в суспільстві країни-агресора. Виявлено, що більшість досліджень, проведених в Україні за час повномасштабної війни, розкривають лише певні аспекти сучасної війни та війська (оцінку рівня довіри до Збройних сил України, підтримку дій Президента України, готовність громадян до захисту Батьківщини, зовнішньополітичні орієнтири, соціальну адаптацію населення, рівень їх стресостійкості тощо), що не дає наразі можливості формування цілісної архітектури соціологічного знання в зазначеній сфері. За даними досліджень, проведених за час повномасштабної агресії Росії в Україні, виокремлено головні тематичні блоки та розкрито їх значення у формуванні основ соціології війни та соціології війська/армії. Виявлено, що війна є надзвичайно складним явищем для її професійного осмислення в соціології в ситуації її мультипарадигмальності, тому наявні напрацювання потребують фахового обговорення та результативних дискусій.

¹ Стаття друкується як запрошення до дискусії.

Ключові слова: війна, військо, армія, мілітарна проблематика, рівні соціологічного аналізу, соціологія війни, соціологія армії.

Lapan T.D., PhD. (History), Associate Professor of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, University Str., Lviv, 79000, Ukraine, email: tetianalap@yahoo.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3133-9707>,

Khymovych O.S., PhD. (Sociology), Assistant Professor, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, University Str., Lviv, 79000, Ukraine, email: o.khymovych@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>,

Chernysh N.Yo., Dr. Habil. (Sociology), Professor, Professor of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, University Str., Lviv, 79000, Ukraine, email: nchernysh@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: THEORY AND PRACTICE OF SOCIOLOGICAL UNDERSTANDING

The article focuses on the main problematic issues in the formation of sociological discourse regarding the Russian-Ukrainian war. Attempts have been made to provide scientific answers to new challenges related to war, which appear much more slowly compared to media ones. The opinion that the issue of war becomes relevant only when a real war appears, and not its potential threat, is substantiated. It is outlined that war in world history is the norm, peace is rather an exception. It was determined that the fragile nature of peace and the constant military threat from Russia (now and in the future) poses the task of preventive and permanent, on a systematic basis, their research and analysis. A conceptual scheme for distinguishing two branches of sociological knowledge regarding military issues in the form of the sociology of war and the sociology of the army is proposed. Adaptation of N.J. Smelser's four-level model of sociological analysis to the study of war and the army according to two criteria was carried out. It is argued that these four levels require their specification both theoretically and in selecting appropriate methods of empirical studies of the problems of war in general and the ongoing Russian-Ukrainian war. A generalized table of empirical studies implemented by the country's leading sociological centres since the beginning of the acute phase of Russian aggression is presented, with the conclusion of a significant predominance of the macro level of their implementation and the dominant use of quantitative methods. Subjects of scientific research on the other three levels of sociological analysis are proposed. Examples of international research projects by the YouGov company regarding assessing the level of assistance to Ukrainian refugees are given. The results of research conducted in Ukraine and Russia in parallel are presented, as it makes it possible to analyse the mirroring of the situation both in Ukraine and in the society of the aggressor country. It was found that the majority of studies carried out in Ukraine during a large-scale war reveal only certain aspects of modern war and the army (assessment of the level of trust in the armed forces, support for the president's actions, citizens' readiness to defend the Motherland, foreign policy orientations, social adaptation of the population, the level of their stress resistance etc.), which currently does not allow for the formation of a coherent architecture of sociological knowledge in the outlined stream. Based on research carried out during Russia's large-scale aggression in Ukraine, the main thematic blocks have been identified, and their importance in the foundations of the sociology of war and the sociology of the army has been revealed. It is concluded that war is a complicated phenomenon for its professional understanding in sociology in the situation of its multi-paradigmity, therefore, the existing developments require professional discussion and effective discussions.

Keywords: war, troops, army, military issues, levels of sociological analysis, sociology of war, sociology of the army.

Соціологія – це наука, яка відповідає на різноманітні суспільні виклики. Одним з основних питань сучасної соціології є проблема російсько-української війни. Впродовж історії розвитку науки соціологів переважно не цікавили питання руйнівних чинників у суспільстві, пов'язаних з теоріями хаосу, руйнації, воєн тощо. Протягом історичного розвитку соціології дослідники шукали та давали відповіді на запитання: “Яким чином можливий порядок, встановлений у суспільстві?”. Будь-яке порушення звичного порядку актуалізувало й актуалізує питання про те, чому наявні ризики не порядку, в чому вони знаходять прояв і як можна їх уникнути або пом'якшити їх наслідки. Чому суспільства постійно стикаються з дестабілізаційними/деструктивними/руйнівними процесами у суспільстві, проявом яких є війна? Різні інтереси, конфлікти, “війни всіх проти всіх” були найхарактернішими явищами в історичному контексті розвитку людства. Актуальним є питання про те, як досягнути суспільного консенсусу так, щоб люди співіснували разом, утворюючи суспільний порядок. Це питання було і залишається одним з ключових як для класичної, так і для сучасної соціології [1–2].

Отже, впродовж історичного періоду творення та існування соціології як науки, більшою мірою домінували питання дослідження миру, довіри, солідарності, інтеграції; спокійного, гармонійного, впорядкованого співіснування людства, але не проблеми війни. Проте альтруїзм і взаємодопомога всередині людських спільнот часто змінюються перетіканням у можливість воєн між ними. Скільки б не було досліджень питань війни, вона залишається, попри гостру практичну актуальність, недостатньо відрефлексованою, оскільки причини, перебіг, форми ведення, наслідки бойових дій історично модифікуються. Не є винятком і триваюча російсько-українська війна. Більше того, саме вона віддзеркалює новий характер сучасних воєн, які докорінно відрізняють її від усіх попередніх, навіть тих, що точилися донедавна. Ця війна відкриває перелік воєн нового типу з невідомими раніше характеристиками:

- нових технологічних і технічних засобів зі зменшенням компоненти участі у ній людської складової;
- переходу від старих традиційних до нових стратегічних рішень і прийомів ведення війни, коли немає визначеної та стабільної лінії фронту;
- здійснюється в режимі он-лайн, “тут і зараз”, з множинністю її гібридних рис і проявів;
- дуже впливає на внутрішні (формування інтегрованих політичних націй у поліетнічних країнах, що розвиваються) та зовнішні (появу нових регіональних наднаціональних союзів) процеси;
- поєднує глобальні, регіональні та локальні складові, інколи з пересуванням локального чинника у центр глобального світоустрою;
- викликає руйнацію наявного після Другої світової війни світоустрою з падінням ваги та значення наднаціональних міжнародних акторів на кшталт ООН, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) тощо з появою та зростанням ролі нових регіональних союзів;

– відбувається на фоні появи та розгортання нових соціальних рухів (вітчизняних і міжнародних), здатних швидко й істотно впливати на дії влади тощо.

На сучасному етапі дослідження суспільних проблем, пов'язаних з осмисленням нового типу війни в Україні, виникла суперечність між необхідністю комплексного теоретичного та практичного вирішення мілітарних проблем і сучасним знанням про ці й споріднені проблеми.

Питання соціологічного аналізу війни вивчалось з часів Першої світової війни [3]. Військові як професійна група аналізувалися в американській соціології у період Другої світової війни [4–5]. У післявоєнній Європі соціологічні спроби дослідити війни зробив Г. Бугуль. Очевидним кроком вперед у дослідженні питання війни було виокремлення полемології як фактичного протиставлення війни (динамічного стану суспільства) мирові “іренології” як “стану порядку і спокою” [6]. Остання взагалі позбавляється свого предмета, оскільки вивчати мир можна тільки вивчаючи війну. Водночас наявний суттєвий вплив полемології на розробку проблематики, дослідження причин і характеру війн. Більшість дослідників-соціологів, які працювали у цьому напрямі, зазначають складність у дослідженні війни; швидкоплинність і змінність її як явища (війни часто пов'язують з хамелеоном). Зі здатністю адекватно осмислити тему російсько-української війни безпосередньо пов'язане майбутнє нашої країни. Нинішня війна в Україні визначила і поставила на порядок денний у сучасній соціології новий предмет для професійного аналізу².

Мета статті – обґрунтувати пропозиції розмежування гілок соціологічного знання щодо війни в автономних теоріях середнього рівня (соціології війни та соціології війська/армії) за предметами й змістом їх досліджень на основі 4-рівневого (мега-, макро-, мезо- та мікро-) аналізу. Синтезованими цілями статті є: по-перше, теоретичний аналіз досліджень мілітарної проблематики українськими соціологами до і від початку російської повномасштабної агресії у поєднанні; по-друге, із систематизацією зібраних соціологічних досліджень з 24 лютого 2022 р. Відповідно, головними завданнями є виокремлення теоретичної основи³ та ключових тематичних блоків для соціології війни і соціології війська/армії; класифікація тематик досліджень, проведених міжнародними й українськими компаніями під час повномасштабної війни на території України за 4-рівневим аналізом, постійний порівняльний аналіз соціологічних опитувань, здійснених за кордоном і в Україні та країні-агресорі для надання можливості превентивного вивчення ситуації, пов'язаної з мілітарними питаннями, які як ніколи є актуальними для українського суспільства.

Кожна наука вносить свій аспект вивчення загального явища, яким є війна, зокрема соціологія. Роль військової сили у світовій політиці, у політичній діяльності ба-

² Інтерв'ю з відомим ученим-соціологом, членом-кореспондентом НАН України Євгеном Головахою. 12.05.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IZbz-BVZGmg&fbclid=IwAR1jpLi7tbXgQaeQzkmPLVxmTQ7Xc_OQpQbwlyNuQhOE9ONua6X3A2bXBps

³ Які глибокі зміни відбуваються нині в українському суспільстві? Спитаймо соціологів. Два кардинально різні погляди. 12.05.2022. URL: <https://youtu.be/eUH0OW9LhmQ>; <https://youtu.be/TsGupXTzE9c>

гатьох держав і певної частини недержавних акторів не тільки не скорочується, але й має тенденцію до зростання. При цьому характер воєн і збройних конфліктів зазнає значних змін: як за їхніми соціальними та політичними обставинами, так і за формами та способами ведення збройної боротьби. Тому “відгороджуватися” від проблем війни внаслідок нібито їх (не)соціологічного характеру недоцільно. Важливим є використання як світового досвіду дослідження питань війни та миру в соціології, так і напрацювань відповідної проблематики в Україні [7–15].

Мілітарні проблеми серед соціологів в Україні перебували на дослідницькому маргінесі внаслідок різних причин⁴. Маємо визнати, що соціологічні дослідження воєнної/військової проблематики здійснювались в країні несистематично (вибірково, хаотично, точково, часто ситуативно) і, на жаль, недостатньо, що, врешті-решт, не дозволило до початку триваючого повномасштабного вторгнення Росії створити певну дослідницьку традицію мілітарних досліджень. Серед авторів-соціологів, чії роботи були присвячені питанням війни від часу незалежності України, назовемо І. Руценка, М. Требіна, Е. Афоніна, Ю. Калагіна, А. Солнишкіну, О. Мазурика [16–21]. Крім того, сам інститут армії в Україні настільки швидко трансформувався (це теж пов’язано з початком війни у 2014 р.), що дуже часто самі дослідники не встигали з аналізом самого предмета та об’єкта дослідження.

Ми хотіли б запропонувати важливі, на наш погляд, зауваження, насамперед, розподілу досліджень мілітарної проблематики на дві гілки, відповідно, на соціологію війни і миру та соціологію війська/армії [22–25]. Низка дослідників в Україні стверджує про виокремлення в цьому мілітарному корпусі знань соціології війни та військової соціології. Тому наявна певна проблема плутанини назв, обстоювання різних позицій, яка лише ускладнює і так непросту дослідницьку ситуацію. Невизначеність назви для дослідницького напрямку відволікала увагу від головного: що є сучасна війна, які трансформаційні процеси відбуваються у війську? Таким чином, був витрачений час, який міг би бути присвячений професійним дослідженням⁵. Крім того, соціологія війська/армії мала б (крім суто мілітарного контексту) і соціальний аспект досліджень, де б кадрові військові були залучені до процесів соціальних трансформацій у суспільстві, а цивільні особи також отримали б можливість воєнної аналітики; де відбувався б постійний обмін думками щодо мілітарних інституцій у суспільстві та розвитку громадянського суспільства тощо. Військові могли б допомогти цивільним соціологам швидше опанувати і якісніше сформувавши дизайн дослідження, оскільки вони краще і глибше перебувають у контексті проблематики. Водночас присутність цивільних у такому дослідженні гаран-

⁴ У незалежній Україні проведені соціологічні дослідження і теоретичні напрацювання стосувалися проблем дідівщини, дослідження закритих та інертних соціальних структур армії, які не дуже йшли на контакт з цивільними структурами, аналізувалися гендерні аспекти у війську тощо.

⁵ Яковенко Ю.І., Гринчук А.В., Хобта С.В., Калагін Ю.А., Требін М.П. Сподіваємося на те, що ситуація сьогодні допоможе швидше прийти до згоди у розв’язанні цієї проблеми.

тує певну незаангажованість процесу. У кожній армії світу є власна модель соціологічного сервісу, в Україні – все лише попереду⁶.

Наші пропозиції запровадження 4-рівневого аналізу сучасних теоретичних рефлексій воєнної проблематики та можливостей її структурованого розмежування засновані на науковому доробку Н. Смельзера, викладеному ним у своїх Георг-Зімелівських лекціях, які він прочитав у Німеччині у 1995 р. Згідно з ними, вся сукупність соціологічного знання та її архітектоніка утворена внаслідок застосування чотирьох (мікро-, мезо-, макро- та мега-) рівнів соціологічного аналізу, результати яких втілені у чотирьох відповідних соціологіях: мікро-, мезо-, макро- та глобальній соціології з релевантними одиницями аналізу [26]. Аплікація цих рівнів і різновидів соціологій, виокремлених Н. Смельзером, крім соціологічної проблематики **соціології війни** дала б змогу аналізувати її складові.

Мегарівень – види війн (зокрема, гібридна, інформаційна), фази війн (масштабна, короткотривала (бліцкриг)/довготривала), геополітичні настрої щодо питання миру та війни у світі, озброєння/роззброєння у світі); воєнне насильство, геноцид, правила ведення війни, міжнародні інституції для стримування воєнних загроз, збройна (зокрема, партизанська) боротьба, воєнна політика, проблеми ризиків і безпеки за умов ядерної війни, питання мілітаризації/демілітаризації світової спільноти тощо.

Макрорівень – готовність/неготовність суспільства до ведення війни, рівень суспільної довіри до органів влади та збройних сил, вивчення громадської думки населення щодо воєнних кампаній, воєнна організація суспільства, дослідження ставлення до воєнної доктрини держави, геноциду, тероризму; створення органів реформування армії за участю волонтерів, формування інституту волонтерства тощо.

Мезорівень – воєнно-цивільні відносини між різними великими і середніми соціальними групами у розбудові армії та громадянського суспільства, у захисті національного суверенітету, налагодження зв'язків між ними, взаємодія у трикутнику “армія – інститути громадянського суспільства – держава” на регіональному рівні, діяльність волонтерських груп меншого масштабу тощо.

Мікрорівень – форми та види ставлення представників цивільного населення щодо військової проблематики, прояви активізму окремих осіб і малих соціальних груп як в армії, так і у цивільних повсякденних практиках, індивідуальні та локальні групові добровольчі ініціативи й формування та їхні точкові зв'язки з конкретними воєнними осередками, взаємна підтримка та людські відносини/стосунки під час щоденних викликів і загроз війни; ресурси для забезпечення життя військових та представників цивільного населення під час війни, соціально-психологічні стани людей, поширення стресовості тощо.

⁶ Карпюк Г. Як думає армія? Про градус настроїв у нашому окопі. *АрміяInform*. 30.12.2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/30/yak-dumaye-armiya-pro-gradus-nastroyiv-u-nashomu-okopi/>
Військова соціологія: як ініціатива в українському спротиві нищить рабську армію росіян. *АрміяInform*. 06.05.2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/05/06/vijskova-socziologiya-yak-inicziatyva-v-ukrayinskomu-sprotyvi-nyshhyt-rabsku-armiyu-rosiyan/?fbclid=IwAR0HTtjYgmbOfc8cC_TpAOAC3AKZTDXjT3J4BVOW_nQOU0_kEsYHWv3NLJA

Соціологія війська/армії могла б аналізувати такі проблеми відповідно до її власного дослідницького поля та рівня аналізу.

Мегарівень – типи, види, соціально-політичні особливості армій, міжнародні військові інституції (НАТО) та регіональні утворення (співпраця у навчанні та поставках озброєння), військова служба в умовах миру і війни, військова діяльність, військово-службові переміщення, військове насильство, полон тощо.

Макрорівень – суспільні функції армії, військово-соціальна структура суспільства, найманство, збройні сили, “приватні” армії, рівень готовності армії до участі у міжнародних військових операціях, питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, вирішення соціально-побутових проблем життя військових тощо.

Мезорівень – військові формування, військові статuti, атмосфера у військових колективах, військові традиції, бойовий потенціал, рівень боєздатності частин і підрозділів тощо.

Мікрорівень – особистість воїна, процес відбору та соціалізації у збройних силах, мотивація військової служби, бойова активність, усі аспекти професійної діяльності у військових колективах і участі військових у цивільному житті та розбудові громадянського суспільства (взаємодія військового і цивільного у всіх процесах соціального життя); світоглядні та ціннісні орієнтації військових; військово-професійна адаптація до мирного життя, посттравматичні розлади тощо.

Такими є наші пропозиції на користь розмежування предметних полів і проблематики вивчення в межах двох автономних теорій середнього рівня: соціології війни та соціології війська/армії й відповідного виокремлення двох гілок соціологічного знання. Крім того, сучасний соціологічний канон вимагає органічної пов’язаності теоретичного знання та релевантних емпіричних досліджень, які проводяться щодо воєнної та військової проблематики за цими двома гілками. Відомий аналітик В. Резнік слушно зазначає, що завдання соціології як науки – зробити формування узагальнень точнішими та верифікувати їх на результатах емпіричних досліджень; відтак емпіричні твердження не можуть бути повністю “вільними від теорії” [27]. А це дає можливість не тільки узагальнено оперувати отриманою соціологічною інформацією, але й здійснити її селекцію за цими двома соціологіями, побачити малодосліджені факти та артефакти сучасних воєн, з’ясувати теоретико-практичні лакуни такого вивчення і в такий спосіб сприяти прирощенню соціологічного знання. Водночас у рамках статті немає можливості окреслити всю теоретичну різноманітність щодо війни та війська в ситуації мультипарадигмальності сучасної соціології; скоріше, це завдання цілих дослідницьких інститутів. Наголосимо, що чотирирівневу модель Н. Смелзера доцільно використовувати в концептуалізаціях проблематики війни та війська, які належать як до класичної, так і до некласичної груп соціологічних парадигм. Зокрема, війну як соціальне явище можна аналізувати з використанням такого різновиду класичної групи соціологічного знання, як **структурно-функціональний аналіз**:

– на *мегарівні* (системне бачення війни глобального характеру з його структурними компонентами та виконуваними у світі функціями);

– на *макрорівні* (як системне явище в рамках певного соціуму з функціями захисту національного суверенітету та інтеграції суспільства тощо);

– на мезорівні (у вигляді системного утворення меншого масштабу з проявами регіональних воєнних зіткнень і виконанням функцій захисту інтересів локальних груп та об'єднань);

– на мікрорівні (як індивідуальну мікросистему участі особистості у бойових діях чи її ескапізму, з полярними функціональними особливостями).

До цієї схеми долучаємо релевантні *методи емпіричних досліджень*: для першого й другого рівнів у цих теоретичних рамках властивими вважаємо кількісні методи, для третього – зокрема, фокус-групові дискусії, а для четвертого – якісні методи на кшталт напівструктурованого інтерв'ю.

Те саме стосується й використання інших когнітивних можливостей різноманітних груп соціологічних вчень, до чого запрошуємо долучатися своїх колег з академічної соціологічної спільноти країни.

Пропонуємо зведену таблицю соціологічних досліджень, здійснених в Україні від початку гострої фази російської агресії в Україні та представлених у табл. 1⁷. Вже наведений у ній перелік дослідницької проблематики дає можливість побачити диспропорції у проведених дослідженнях і в галузі їх приналежності до виокремлених двох гілок соціологічного знання, і потенційно можливі напрями перекриття такої диспропорції на майбутнє.

Таблиця 1

**Тематика, час і соціологічні інституції,
які провели дослідження в Україні з початком повномасштабної війни**

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
1	Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (26–27 лютого 2022)	26–27.02.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка рівня довіри до Збройних сил України, підтримка дій Президента України
2	Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022)	1.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка ситуації, оцінка потужності сил української армії, готовність громадян до захисту, зовнішньополітичні орієнтири
3	Оцінка провини народів Росії та Білорусі	1.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка відповідальності народів Росії та Білорусі за події в Україні
4	Перша хвиля дослідження громадської думки під час війни	3–4.03.2022 р.	Info Sapiens	Ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій В. Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій

⁷ Соціологічні дослідження проблеми АТО/ООС були здійснені в Україні у 2014–2021 рр.

Продовження табл. 1

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
5	Оцінка міжнародної підтримки України	8–9.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Загальна оцінка ситуації в Україні, народний супротив, ставлення до Російської православної церкви, стосунки з росіянами
6	Оцінка ситуації в Україні	8–9.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Народний спротив, ставлення до Російської православної церкви, стосунки з росіянами
7	Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни	12–13.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка ситуації, оцінка намірів Росії та реакції українців, підтримка вступу в НАТО
8	Друга хвиля дослідження громадської думки під час війни	14–15.03.2022 р.	Info Sapiens	Ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій В. Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій
9	П’яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни	18.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка ситуації, впевненість у перемозі, загроза кризових ситуацій, ставлення до країн, переговори з Росією, військові союзи
10	Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни	19.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Відбудова України після війни, економічне становище населення, адаптація до життя під час війни, кризові ситуації під час війни, плани на “життя після війни”, комунікація під час війни
11	Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні	19.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Мовна самоідентифікація, використання мов у побуті, статус української та російської мов
12	Моніторинг “Дослідження доступності української книги за кордоном”	23.03.2022 р.	Info Sapiens	Аналіз Бібліотек Німеччини, США, Польщі
13	Всеукраїнське опитування “Омнібус”	24–28.03.2022 р.	Info Sapiens	Політичні уподобання: чи планують українці повертатися/не повертатися після закінчення війни, релігійні питання, економічне становище

Продовження табл. 1

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
14	Третя хвиля дослідження громадської думки під час війни	28–29.03.2022 р.	Info Sapiens	Ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій В. Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій
15	Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни	30–31.03.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка ситуації, впевненість у перемозі, зовнішньополітичні симпатії
16	Українські біженці: настрої та оцінки	15.03–1.04.2022 р.	Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова	Соціальний портрет біженця, мовне питання, отримання допомоги, оцінка дій української та російських влад, оцінка зовнішньополітичної допомоги, шанси на перемогу
17	Місяць незламності	03.2022 р.	Factum Group Ukraine	Індекс самопочуття українців в умовах війни, переїзд і життєві зміни, способи підбадьорення та супергерої війни, родичі з Росії: їх позиція у війні та обмеження в спілкуванні, меми для настрою
18	Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни	6.04.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Загальні настрої, національна ідентичність, народний супротив, економічне становище населення, функціонування міст, підтримка ініціатив, питання церкви
19	Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни	6.04.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Адаптація до стресових станів, рівень життєстійкості, рівень психологічного виснаження
20	Українці та війна	9–11.04.2022 р.	Інститут соціології НАН України, українська дослідницька панель “Власна думка” компанії Research.ua	Масштаби міграції, спілкування з друзями та родичами з Росії, джерела мотивації українців, віра в перемогу України, українці звертаються до українців

Продовження табл. 1

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
21	Омнібус	10–18.04.2022 р.	Info Sapiens	Дослідження ставлення один до одного українців і росіян: можливість написати простим росіянам/українцям, що написали б, вина росіян у вторгненні в Україну, співчуття до громадян, підтримка/непідтримка вторгнення на територію України, чи несуть відповідальність пересічні громадяни за війну в Україні
22	Дев'яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни	26.04.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Зміна місця проживання, повернення додому, наявність/відсутність роботи, оцінка ініціативи "Сади перемоги", питання щодо наявності земельної ділянки та ініціативи посадки "городу", святкування Великодня, міжнародна допомога, ставлення до міжнародних лідерів
23	Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни	27.04.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Сприйняття свята 9 травня, історична пам'ять про Другу світову війну, ставлення до захисників України, ставлення до історичних постатей, демонтаж символів тоталітаризму, ставлення до національностей, мовне питання
24	Дослідження сприйняття благодійності та волонтерства під час війни	02–05.05.2022 р.	Info Sapiens	Гуманітарна ситуація в регіонах, допомога від приватних компаній і спортсменів під час війни, допомога від благодійних організацій під час війни, джерела інформації

Продовження табл. 1

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
25	Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї	16.05.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Оцінка ситуації, права і свободи громадян, оцінка власної безпеки, ставлення до легалізації володіння зброєю, бажання володіти зброєю, навички володіння зброєю
26	Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави	18–19.05.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Вектор розвитку України, його оцінка, надії на майбутнє, узагальнений образ української держави в уявленнях населення
27	Омнібус	19–24.05.2022 р.	Київський міжнародний інститут соціології	Сприйняття російсько-української війни
28	Тринадцять загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири	18–19.06.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Оцінка ситуації, впевненість у перемозі, ставлення до міжнародних лідерів, зовнішньополітичні симпатії
29	Чотирнадцять загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни	18–19.06.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Соціально-економічне становище громадян, типи психологічної адаптації до війни, життя під час війни
30	П'ятнадцять загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи	23–24.07.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Оцінка ситуації, оцінка економічних можливостей, запит на підприємництво, стратегії адаптації, зовнішня міграція, відновлення країни, повоєнна відбудова
31	П'ятнадцять загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму	23–24.07.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Динаміка показників цинізму, соціально-демографічні групи
32	Суспільно-політичні погляди в Україні	06.2022 р.	Соціологічна група "Рейтинг"	Настрої громадян, міжнародні відносини, геополітичні напрями, оцінка влади, переговори, джерела інформації, економічні питання, внутрішня міграція, особистий вплив

Закінчення табл. 1

№	Теми досліджень	Час проведення	Дослідницька інституція	Проблематики досліджень
33	Шістнадцяте загальнонаціональне опитування: Україна під час війни. Образ ветеранів в українському суспільстві	6–7.08.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Уявлення про ветеранів, імідж ветеранів, проблеми адаптації ветеранів, державна підтримка
34	Опитування про польсько-українські відносини	11–15.08.2022 р.	Info Sapiens	Ставлення до представників інших націй, відносини між Польщею та Україною, подорожі до Польщі, мовне питання, ставлення до історичних подій
35	Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності.	17–18.08.2022 р.	Соціологічна група “Рейтинг”	Оцінка ситуації. Впевненість у перемозі, загальні настрої, оцінка країни, образ майбутнього, національна ідентичність, мовне питання, відмова від російського контенту, ставлення до національностей, ціннісні орієнтації

Джерело: див. Додаток 1.

Отже, станом на середину серпня 2022 р. переважна більшість здійснених емпіричних досліджень українськими соціологічними центрами й агенціями була проведена на макрорівні соціологічного аналізу та з використанням кількісних методів. Більшість досліджень, які були нами проаналізовані та представлено в таблиці, здійснено методом телефонного опитування, з використанням комп'ютера (САТІ), на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Це є цілком зрозумілим на початках повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли необхідно було визначити загальне ставлення українців до війни та держави, їх спільне самопочуття. Проведені дослідження спрямовані більше на ситуативне і точкове визначення ситуації, ніж на системне вивчення усієї проблематики війни.

Водночас декілька з наведених у таблиці емпіричних замірів було здійснено на мезорівні аналізу – йдеться, наприклад, про опитування такої новоутвореної соціальної групи сучасного українського суспільства, як біженці, організоване Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова на пунктах пропуску через державний кордон України у Закарпатській області (пункти пропуску Ужгород, Малий Березний і Чоп (Тиса)). Були опитані громадяни України віком від 16 років, які перетинали кордон України внаслідок бойових дій. З 15 березня по 1 квітня 2022 р. опитаний 101 респондент, який перетинав державний кордон пішки або автомобільним транспортом. У таких дослідженнях використовують мікст методів, коли

опитування відбувається “face-to-face” за допомогою стандартизованого запитальника і водночас сама процедура нагадує розширене інтерв’ю⁸.

Проведено декілька опитувань щодо міжнародних проблем у зв’язку з гострою фазою російсько-української війни, які умовно належать до спроб мегарівневого аналізу. Проте їх важко назвати канонічними для цього рівня з точки зору вимог соціологічної науки: за тематикою вони є міжнародними, але респондентами були не представники інших країн, а українські громадяни. Відповідно, наведемо приклади таких досліджень, здійснених за кордоном. Їх так само важко вважати суто мегарівневими, оскільки в них йдеться про окремий локальний випадок оцінювання російської збройної агресії в Україні.

Нині в Україні ще не представлено результатів якісних соціологічних досліджень або проведених фахівцями-соціологами фокус-групових дискусій щодо війни та пов’язаних з нею питань. Такі методи дослідження дозволили б проаналізувати тему війни на мікрорівні з використанням більшості якісних вербальних або невербальних (зокрема, візуальних) методів. Питання безпеки проведення таких опитувань є актуальним.

Надзвичайну вагомість усіх проведених соціологічних досліджень в Україні під час повномасштабної війни не можна заперечити. Проте досі ще бракує систематизації та осмислення наукових пошуків соціологів з використанням можливостей чотирирівневого аналізу. Згідно з ним, важливо не тільки класифікувати соціологічні дослідження за критерієм одиниць аналізу (мікро – особистість, мезо – соціальні групи, макро – суспільство, мега – людство), як показано на схемі Н. Смелзера. Ця схема передбачає чотири рівні проблем, вирішення яких пов’язане з війною та військом, а також всім суспільством у ситуації війни. Ми пропонуємо розгляд загальної та спеціальної мілітарної проблематики через основні реалізовані дослідження в схемі, де взято до уваги спадний характер і масштаб представлених результатів (рис. 1).

Ми також зосередили свою увагу не лише на українських, але й на міжнародних дослідженнях щодо проблеми російсько-української війни, а також взяли до уваги дзеркальні дослідження в українському та російському суспільствах. Вважаємо за необхідне здійснювати постійний моніторинг ситуації у російському суспільстві, оскільки здавна відомою є теза про те, що “ворога необхідно знати в обличчя”. Довгострокова перспектива війни та висока підтримка В. Путіна його суспільством, географічне розташування України на прикордонні (збереження всієї Західної Європи від імперських зазіхань Росії) і наші постійні загрози з боку ворога – все це лише посилює значення систематичних соціологічних (насамперед, компаративних) досліджень.

За результатами дослідження, проведеного у березні 2022 р. серед мешканців країн Європи та США компанією YouGov щодо оцінки в цих країнах рівня допомоги українським біженцям, серед мешканців Великої Британії, Франції, США та Німеччини саме останні зазначили, що їхній внесок у прийнятті та наданні допомоги українцям є найвагомимим. За даними ООН і профільних структур у зазначених

⁸ Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022). *Разумков центр*. 04.04.2022. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>

країнах, кількість українських біженців у Німеччині вже сягнула 239 тис. Тоді як у США, які нещодавно запросили до себе 100 тис. українців, в дійсності поселили у країні лише 3 тис. За даними цього ж дослідження, коли його учасники оцінювали внесок інших держав у таку допомогу, найвищий рівень отримала Польща, на території якої станом на сьогодні прихисток знайшли понад 2,5 млн українців. Результати цього дослідження продемонстрували оцінку ситуації війни в Україні учасниками міжнародної спільноти на момент його проведення⁹.

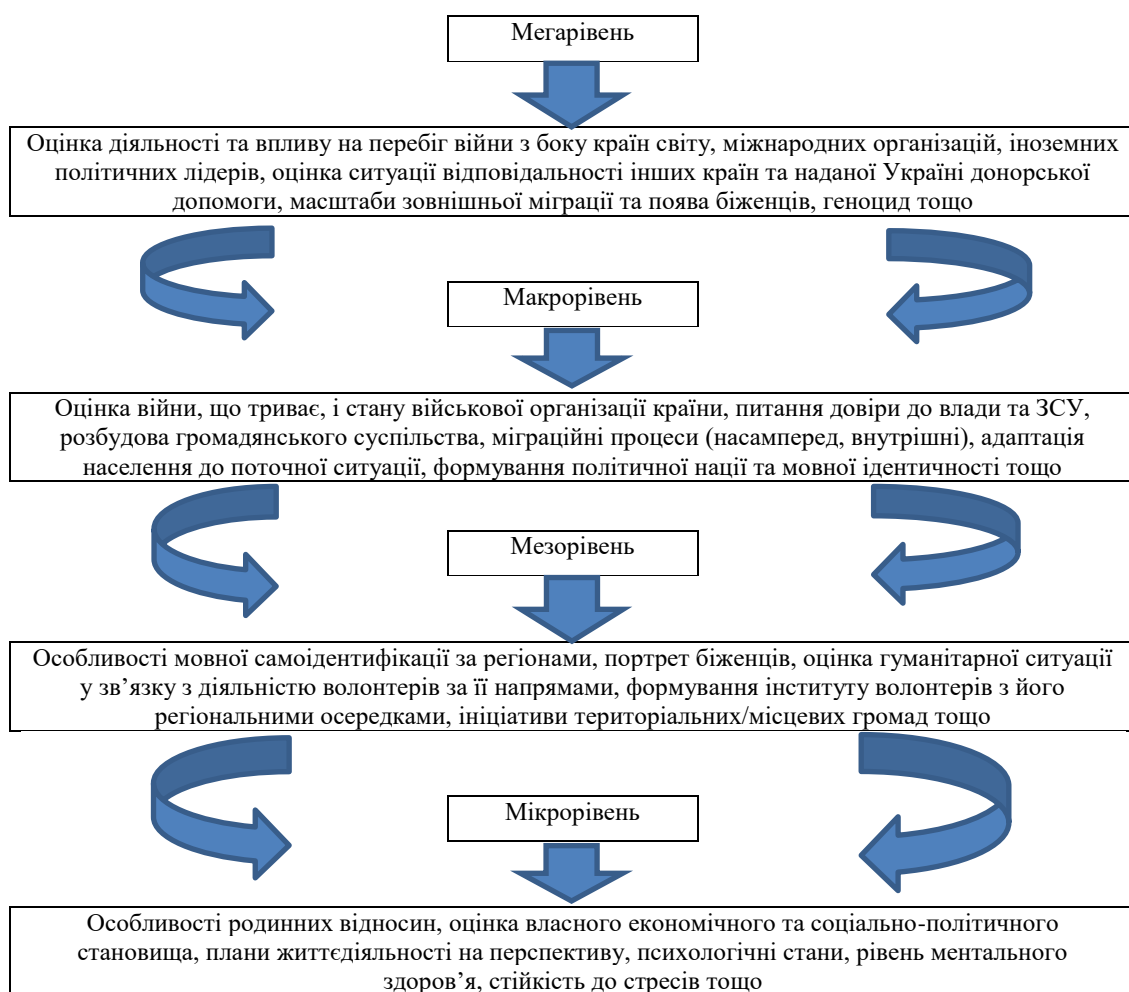

Рис. 1. Тематики реалізованих досліджень на різних рівнях

Джерело: складено авторами.

⁹ YouGov Survey Results. *YOUNGOV*. 08.04.2022. URL: <https://docs.cdn.yougov.com/4an8vgv65v/YouGov%20-%20Ukraine%20national%20contributions.pdf?fbclid=IwAR3Adxht0JH97Wk-Sb3CSinYqHWj5XY2uWTUanyZvwDaZtyDBTRiHiMvVcc>

Нашу увагу привернув моніторинг каталогів десяти найбільших бібліотек у Німеччині, США та Польщі, який провела компанія Info Sapiens. Виявлено 75 назв видань, спрямованих проти українського народу та нашої держави. Серед них книги З. Прилепіна, Е. Лимонова, О. Стоуна та інших. Такі назви, як “Київ капут”, “Рыцари Новороссии. Хроники корреспондента легендарного Моторолы”, “Украина и остальная Россия” або “Крым навеки с Россией: Историко-правовое обоснование воссоединения Республики Крым и города Севастополь с Российской Федерацией” говорять самі за себе. Це свідчить про системність дій російської влади, культури та науки в напрямі відповідної підготовки масової читацької аудиторії у світі протягом тривалого часу, задовго до початку повномасштабного вторгнення¹⁰.

Не менш важливими є результати досліджень, які проводяться в Україні та Росії паралельно, оскільки це дозволяє подивитися на дзеркальність ситуації в двох країнах. Наведені тут опитування є репрезентативними, проведеними 10–14 квітня 2022 р. компанією Info Sapiens у рамках всеукраїнського національного опитування Омнібус та групою незалежних соціологів ExtremeScan, в проекті “Хроніки” в Росії. У звіті компанії з української сторони зазначено, що українцям і росіянам запропонували написати телеграми один одному. У табл. 2 представлені результати відповіді на запитання: “Якби у Вас була можливість відправити коротку телеграму простим громадянам України/Росії (не владі і не військовим), що Ви написали б?”.

Таблиця 2

Телеграм-листи громадянам України/Росії

Україні	Росіяни
14% – “Розплющте очі, почніть думати”	21% – Слова підтримки (тримайтесь, все буде добре, бережіть себе тощо)
7% – “Боріться проти своєї влади”	6% – “Росія прийшла вас звільнити, допомогти, росіяни бажають вам добра”
7% – “Заберіть своїх дітей і чоловіків, не відпускайте їх на війну”	6% – “Ми одна нація/братські народи, вам краще бути з Росією”
7% – “Не дивіться телевизор, не довіряйте владі”	4% – “Розплющте очі, почніть думати”
6% – “Схаменіться, одумайтесь”	4% – Побаження терпіння
5% – “Зупиніть війну, боріться проти війни”	3% – “Війна це тяжко/страшно, шкода людей, співчуття”
5% – “Ви погані люди... тощо”	3% – “Складіть зброю, здайтесь, капітулюйте”
5% – “Йдіть за російським кораблем...”	3% – “Ми хочемо миру, дайте мирно жити”
4% – “Побаження смерті”	3% – “Переходьте на бік Росії, допомагайте російським військовим”
4% – “Не йдіть на нашу землю, забирайтесь геть з України”	2% – “Евакуюйтесь”
3% – “Подивіться, повірте, що відбувається насправді в українських містах”	2% – “Не будьте нацистами, боріться з нацизмом”

¹⁰ Найбільше антиукраїнських книжок в бібліотеках Німеччини – дослідження Info Sapiens для Українського інституту книги. *Info Sapiens*. 23.03.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=208>

Закінчення табл. 2

Українці	Росіяни
2% – “Залиште нас в спокої, відчепіться”	2% – “Боріться проти своєї влади”
2% – “Ми хочемо миру, дайте жити мирно”	2% – “Схаменіться, одумайтесь”
2% – “Будьте людьми”	2% – “Не дивіться телевизор, не довіряйте владі”
2% – “Україна переможе”	2% – “Ми з вами”
1% – “Відчуйте те, що пережили українці”	2% – “Українці самі винні у тому, що сталося”
1% – “Не пробачимо, ви стали ворогами”	1% – “Вибачте”
1% – “Займайтесь своєю країною”	1% – “Ідьте до Росії”
1% – “Ми одна нація/братські народи”	1% – “Зупиніть війну, боріться проти війни”
1% – “Прості громадяни невинні”	1% – “Росія переможе”
1% – “Ви понесете відповідальність”	1% – “Довіряйте Росії/російським ЗМІ”
1% – “Ви – раби”	1% – “Слава Україні, заклик боротися”
1% – “Чому ви підтримуєте війну?”	1% – “Не всі росіяни підтримують війну”
0,4% – “Складіть зброю”	1% – “У війні винна Америка та Захід”
0,4% – “Ми не братські народи”	1% – “Будьте добрішими”
3% – Інше	0,4% – “Будьте людьми”
10% – “Нічого сказати, немає сенсу щось казати”	0,2% – Заберіть своїх дітей і чоловіків, не відпускайте їх на війну”
9% – “Не знаю/важко відповісти”	2% – Інше
	2% – “Нічого сказати, немає сенсу щось казати”
	23% – “Не знаю/важко відповісти”

Джерело: Українці та росіяни відправили “телеграми” один одному: українці просять схаменутися, а росіяни “співчують”. При цьому соромно лише 12% росіян. *Info Sapiens*. 29.04.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=224>

У попередніх своїх вимірюваннях група ExtremeScan ставили запитання росіянам про те, як українці ставляться до російських військ; відповідь була, що дружньо (30% відповідей респондентів). У середині березня 2022 р. 15% думали, що бойові дії ведуться лише на території Донбасу. Все це підтверджує і відповідну пропаганді поінформованість громадян у Росії, і синдром так званого “тунельного сприйняття”, коли люди чують тільки те, що їм комфортно чути¹¹.

Ще одним симптоматичним для нас виявилось дослідження Соціологічної групи “Рейтинг” в рамках Десятого загальнонаціонального опитування в умовах війни від 27 квітня 2022 р. Проведено комплексне дослідження ідеологічних маркерів українського суспільства. Окремо вивчалось питання національної приналежності, мови та ставлення до різноманітних етнічних груп. Саме повномасштабна агресія Росії проти України відчутно вплинула на сприйняття ідеологічних питань, особливо пов’язаних зі “спільною” радянською історією. Результати багаторічних спостережень в Україні та Росії підтверджували рух громадської думки у протилежних напрямках щодо історичного минулого. Прикладом цього є показник ностальгії за розпадом СРСР: у Росії за останні десять років він здебільшого зростає (з 2010 р. показник зріс з 55% до 63%),

¹¹ Там само.

в Україні – знижувався (з 2010 р. з 46% до 11%). Внаслідок цього на місце колись значущих і нав'язаних радянською пропагандою історичних постатей почали повертатися українські національні герої та символи. Станом на кінець квітня 2022 р. в Україні зафіксовано найнижчий за історію спостережень показник ностальгії за розпадом СРСР – 11%. Не жалкує за ним абсолютна більшість опитаних – 87%. В опублікованому дослідженні також красномовними є дані, що вказують на самоідентифікацію, а саме 92% опитаних вважають себе українцями за національністю, 5% – росіянами, 3% – відносять себе до інших етносів. З 2008 по 2014 роки спостерігався сталий національний розподіл: майже 83% вважали себе українцями, близько 15% – росіянами. Після окупації Криму і частини Донбасу у 2014 р. кількість респондентів, які ідентифікували себе як росіяни, зменшилася до 11%, а кількість українців зросла до 88%. Вже під час війни погіршилося ставлення до росіян, які проживають в Україні, з боку мешканців окупованого Криму та мешканців так званих ДНР/ЛНР¹². Чи є це свідченням завершальної фази формування української політичної нації в умовах війни – питання, яке потребує обговорення соціологів.

Дослідження питань безпеки, ризиків, насильства, геноциду, тероризму, нових викликів, пов'язаних з війною, – це комплекс проблем, який не є новим у соціальних (соціогуманітарних) науках, але має новий поштовх. Головним тут є соціологічні рефлексії в напрямі узагальнення емпіричних даних з позиції певної парадигми в нових теоретичних концептуалізаціях.

Висновки. Стаття є однією з перших соціологічних спроб осмислення нової для українського суспільства соціальної реальності, пов'язаної з триваючою російсько-українською війною, і водночас свідченням можливостей різних підходів до її трактування. На основі адаптації напрацювань Н. Смелзера до нових соціокультурних реалій України воєнного часу запропоновано розмежування соціологічного знання і використуваних методик з виокремленням автономних теорій середнього рівня – соціології війни і соціології війська/армії. Використано 4-рівневу модель Н. Смелзера для увізнення багатовимірної конфігурації соціологічного знання щодо війни та війська у двох сенсах: одиниць аналізу (чи носіїв проблем різного масштабу) і ранжування досліджуваних проблем. Наявний стан зв'язку теоретичних засад і відповідних емпіричних досліджень, здійснених під час написання статті, представлено у таблицях і схемі. Наведено дані про різноманітні аспекти емпіричних досліджень проблематики війни і війська, реалізованих провідними соціологічними осередками країни, більшість з яких є афілійованими членами Соціологічної асоціації України (САУ). Вони засвідчили наявний дисбаланс рівнів соціологічного аналізу мілітарної тематики на користь домінування досліджень макрорівня та використання релевантних йому кількісних методів. На фоні переважаючого використання макрорівневого аналізу значно менш

¹² Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). *Рейтинг*. 03.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html?fbclid=IwAR2NGBVzLhIk2iWLbTpEQBdSm4iqHCq6WGR7oWuUEaEgHiB-kCG25leU3P4

використовуваними у вітчизняній соціології є емпіричні студії на мега-, мезо- та особливо мікрорівні, а також відповідні їм методичні процедури. Виявлено шляхи урізноманітнення мілітарних концептуалізацій і великі потенційні можливості використання неквантитативних методик.

Окремими складовими статті стали два фрагменти: перший пов'язаний з аналізом соціологічних опитувань щодо російської агресії в Україні в різних країнах світу, а другий – з результатами компаративного аналізу ставлення українців і росіян щодо війни. Вони дозволили висвітлити, з одного боку, повномасштабну підтримку України з боку широкої світової громадськості, а з другого боку, характер і прояви альтернативної реальності у ментальних настановах росіян у їх ставленні до триваючої війни, створених за допомогою російської пропаганди.

Наведене доводить потребу посилення дослідницької уваги представників української соціологічної спільноти до проблематики війни і війська та ліквідації лакун як радянської спадщини. Мілітарні проблеми серед соціологів в Україні перебували на дослідницькому маргінесі внаслідок багатьох причин, серед яких: відсутність широкого соціального запиту на дослідження мілітарної проблематики; застосування соціальних технологій щодо підтримання та маніпулювання громадською думкою того, що “можна подолати будь-які суспільні (соціальні) проблеми, аби лише в незалежній Україні не було війни”; відсутність внутрішньої консолідації соціологів щодо дослідницьких напрямів соціології війни та соціології війська/армії тощо. Багатовекторність, багаторівневість і багатовимірність сучасної війни (як соціальної та суспільної проблеми), війська (як її стрижня) в органічній єдності теоретико-методологічного та методичного складників лише сьогодні стає основним суспільно значущим завданням для подальшого наукового опрацювання соціологів.

Список використаних джерел

1. Мусієздов О. Основне питання соціології. *Україна моредна*. 24.09.2016. URL: <https://uamoderna.com/blog/oleksi-musiezdov/osnovne-pytannya-sociologii>
2. Соболевська М. Порядок дискурсу порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм у сучасній соціологічній теорії: монографія. Київ: Логос, 2014. 248 с.
3. Макеєв С. Інтелектуали: три взірці ставлення до війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 4. С. 158–177.
4. Stouffer S., Suchman E., DeVinney L., Star S., Williams R. *Studies in Social Psychology in World War II. The American Soldier: Adjustment During Army Life*. Vol. 1. Princeton: Princeton University Press, 1949.
5. Stouffer S., Suchman E., DeVinney L., Star S., Williams R. *Studies in Social Psychology in World War II. The American Soldier. Combat and Its Aftermath*. Vol. 2. Princeton: Princeton University Press, 1949.
6. Політична енциклопедія / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. імені І.Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2011. 807 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009375>
7. Huntington S. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-military Relations*. USA: Harvard University Press, 1957.
8. Janowitz M. *The professional soldier: A social and political portrait*. New York: Free Press, 1960. <https://doi.org/10.2307/1891771>

9. Moskos C. Institutional/occupational trends in armed forces: An update. *Armed Forces and Society*. 1986. Vol. 12/3. P. 377–382. <https://doi.org/10.1177/0095327X8601200303>
10. Moskos C. Towards a Postmodern Military: The United States as a Paradigm. *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* / Ed. by Moskos C., Williams J.A. and Segal D.R. New York: Oxford University Press, 2000. P. 14–31.
11. Hoffman F.G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
12. Freier N. The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. *Parameters Autumn*. 2009. Vol. 39 (3). P. 5–17.
13. Hoffman F.G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. 1st Quarter. Vol. 52. P. 34–39.
14. Heinecken L. The Military, War and Society: the Need for Critical Sociological Engagement. *Scientia Militaria. South African Journal of Military Studies*. 2015. Vol. 43. No. 1. P. 1–16. <https://doi.org/10.5787/43-1-1107>
15. West B., Matthewman S. Towards a strong program in the sociology of war, the military and civil society. *Journal of sociology*. 2016. Vol. 52. No. 3. P. 482–499. <https://doi.org/10.1177/1440783316654998>
16. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.
17. Требін М.П. “Гібридна” війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 113–127. <https://doi.org/10.15407/socium2014.03.113>
18. Афонін Е.А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. Київ: Інтерграфік, 1994. 304 с.
19. Калагін Ю.А. Військова служба за контрактом: соціальний вимір. моногр. Харків: Вид-во ХУПС, 2008. 337 с.
20. Солнишкіна А.А. Особливості соціальних проблем воєнної організації українського суспільства. Запоріжжя: Вид-во Класич. приват. ун-т, 2009. 16 с.
21. Мазурик О.В. Сучасні тенденції відтворення армії як соціального інституту (соціологічний аспект). Київ: Ін-т соціології НАН України, 2001. 19 с.
22. Яковенко Ю.І., Гринчук А.В. Соціологія армії як альтернатива військовій чи воєнній соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 67–78.
23. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2016. № 5 (302). С. 126–150.
24. Калагін Ю.А. Развитие военной социологии. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2012. Вип. 18. С. 119–124.
25. Требін М.П. Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2015. № 1148. Вип. 34. С. 30–34.
26. Смелзер Н.Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції. Львів: Кальварія, 2003. 128 с.
27. Резнік В. Аналіз дослідницьких програм: соціологічний ракурс. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 4. С. 107.

Отримано 05.06.22 та оновлено 15.08.22

References

1. Musiiezdov, O. (2016). The main question of sociology. *Ukraina Moderna*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/oleksi-musiiezdov/osnovne-pytannya-sociologii> [in Ukrainian]
2. Sobolevska, M. (2014). The order of the discourse of order: neofunctionalism and poststructuralism in modern sociological theory. Kyiv: Logos [in Ukrainian]

3. Makeiev, S. (2019). Intellectuals: Three patterns of the attitude towards war. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 158-177 [in Ukrainian]
4. Stouffer, S., Suchman, E., DeVinney, L., Star, S., Williams, R. (1949). *Studies in Social Psychology in World War II. The American Soldier. Adjustment During Army Life*. Vol. 1. Princeton: Princeton University Press.
5. Stouffer, S., Suchman, E., DeVinney, L., Star, S., Williams, R. (1949). *Studies in Social Psychology in World War II. The American Soldier. Combat and Its Aftermath*. Vol. 2. Princeton: Princeton University Press.
6. Political encyclopedia. (2011). NAS of Ukraine, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Parlam. edition. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009375> [in Ukrainian]
7. Huntington, S. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-military Relations*. USA: Harvard University Press.
8. Janowitz, M. (1960). *The professional soldier: A social and political portrait*. New York: Free Press. <https://doi.org/10.2307/189177>
9. Moskos, C. (1986). Institutional/occupational trends in armed forces: An update. *Armed Forces and Society*, 12/3, 377-382. <https://doi.org/10.1177/0095327X8601200303>
10. Moskos, C. (2000). Towards a Postmodern Military: The United States as a Paradigm. In C. Moskos, J.A. Williams, D.R. Segal (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War* (pp. 14-31). New York: Oxford University Press.
11. Hoffman, F.G. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.
12. Freier, N. (2009). The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. *Parameters Autumn*, 39 (3), 5-17.
13. Hoffman, F.G. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*, 52, 34-39.
14. Heinecken, L. (2015). The Military, War and Society: the Need for Critical Sociological Engagement. *Scientia Militaria: South African Journal of Military Studies*, 43, 1, 1-16. <https://doi.org/10.5787/43-1-1107>
15. West, B., Matthewman, S. (2016). Towards a strong program in the sociology of war, the military and civil society. *Journal of sociology*, 52, 3, 482-499. <https://doi.org/10.1177/1440783316654998>
16. Rushchenko, I.P. (2015). *The Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view*. Kharkiv: FOP Pavlenko O.G. [in Ukrainian]
17. Trebin, M.P. (2014). "Hybrid" war as a new Ukrainian reality. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 3 (50), 113-127. <https://doi.org/10.15407/socium2014.03.113> [in Ukrainian]
18. Afonin, E.A. (1994). Formation of the Armed Forces of Ukraine: social and socio-psychological problems. Institute of Sociology NAS of Ukraine. Kyiv: Intergrafik [in Ukrainian]
19. Kalahin, Yu.A. (2008). *Military service under contract: social dimension*. Kharkiv: HUPS [in Ukrainian]
20. Solnyshkina, A.A. (2009). Peculiarities of social problems of the military organization of Ukrainian society. Zaporizhzhia: Classic. private Univ. [in Ukrainian]
21. Mazuryk, O.V. (2001). Modern trends in the reproduction of the army as a social institution (sociological aspect). Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian]
22. Yakovenko, Yu.I., Hrynychuk, A.V. (2015). Sociology of the army as an alternative to military sociology. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Sotsiologichna – Visnyk of the Lviv University. Series Sociology*, 9, 67-78 [in Ukrainian]
23. Khobta, S.V. (2016). Sociology of war as a task for Ukrainian Sociology. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologichni nauky – Scientific collection "Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University"*. *Sociological sciences*, 5 (302), 126-150 [in Ukrainian]

24. Kalahin, Yu.A. (2012). Development of military sociology. *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 18, 119-124 [in Ukrainian]

25. Trebin, M.P. (2015). Sociology of war: the Ukrainian context. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody – Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 1148, 34, 30-34 [in Ukrainian]

26. Smelser, N.J. (2003). Problematics of Sociology: The Georg Simmel Lectures. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian]

27. Reznik, V. (2021). Analysis of research programs: a sociological perspective. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 107 [in Ukrainian]

Received on 05.06.22 and updated on 15.08.22

Додаток I

1. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (26–27 лютого 2022). *Рейтинг*. 27.02.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_26-27_fevralya_2022_goda.html

2. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). *Рейтинг*. 01.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_1_marta_2022.html

3. Оцінка провини народів Росії та Білорусі (1 березня 2022). *Рейтинг*. 03.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_belarusi_1_marta_2022.html

4. Більшість українців проти прийняття умов РФ. *Info Sapiens*. 09.03.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=201>

5. Оцінка міжнародної підтримки України (8–9 березня 2022). *Рейтинг*. 09.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html

6. Оцінка ситуації в Україні (8–9 березня 2022). *Рейтинг*. 10.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situatsii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html

7. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12–13 березня 2022). *Рейтинг*. 15.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyu_obschenacionalnyu_opros_ukraincev_v_usloviyah_voynu_12-13_marta_2022_goda.html

8. Друга хвиля дослідження громадської думки під час війни. *Info Sapiens*. 15.03.2022. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/204/Present_war_15_03.pdf

9. П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022). *Рейтинг*. 20.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyu_obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_18_marta_2022.html

10. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація Українців до умов війни (19 березня 2022). *Рейтинг*. 23.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyu_opros_adaptatsiya_ukraincev_k_usloviyam_voynu_19_marta_2022.html

11. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). *Рейтинг*. 25.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

12. Найбільше антиукраїнських книжок в бібліотеках Німеччини – дослідження Info Sapiens для Українського інституту книги. *Info Sapiens*. 23.03.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=208>

13. 66% українців зазнали втрат через війну, найчастіше це втрата доходу або роботи. 57% тих, хто працював до війни, не отримали зарплату за березень в повному обсязі, зокрема, 26% не отримали зовсім. *Info Sapiens*. 05.04.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=214>

14. 79% українців звинувачують “простих росіян” у вторгненні в Україну. 77% тих, хто мав в росії рідних або друзів, припинили з ними спілкуватись. *Info Sapiens*. 30.03.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=212>
15. Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30–31 березня 2022). *Рейтинг*. 05.04.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_30-31_marta_2022.html
16. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.). *Разумков Центр*. 04.04.2022. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
17. Місяць незламності. Березень 2022. *Factum Group Ukraine*. 01.04.2022. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum%20Group%20YOUkraina_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf?fbclid=IwAR217v3tPfcD4wvMr087smUpUXSH3_5yB_K9sFTi47TsYHcdfa_nPdPН-G4
18. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). *Рейтинг*. 08.04.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_6_aprelya_2022.html
19. Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022). *Рейтинг*. 11.04.2022. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>
20. Українці та війна (квітень 2022). Київ: Інститут соціології НАН України, 17.04.2022. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf
21. Україна відновлюється: частка тих, хто продовжує працювати або навчатись незважаючи на війну зростає з 53% у березні до 64% у квітні. *Info Sapiens*. 23.04.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=222>
22. Дев'яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (26 квітня 2022). *Рейтинг*. 28.04.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyu_obschenacionalnyu_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voynu_26_aprelya_2022.html
23. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). *Рейтинг*. 03.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyu_obschenacionalnyu_opros_ideologicheskie_markery_voynu_27_aprelya_2022.html
24. Тринадцяте загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири (18–19 червня 2022). *Рейтинг*. 20.06.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcaty_obschenacionalnyu_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html
25. Найчастіше українці знають про благодійну допомогу під час війни від Фонду Ріната Ахметова (65%), Фонду “Повернись живим” (55%) і Червоного Хреста (55%). *Info Sapiens*. 02.06.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=231>
26. Одинадцяте загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї. *Рейтинг*. 23.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcaty_obschenacionalnyu_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html
27. Дванадцяте загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18–19 травня 2022). *Рейтинг*. 25.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcaty_obschenacionalnyu_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html
28. Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19–24 травня 2022 року. Київ: Київський міжнародний інститут соціології, 27.05.2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1>

29. Чотирнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (18–19 червня 2022). *Рейтинг*. 29.06.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalnyu_opros_psihologicheskie_markery_voynu_18-19_iyunya_2022.html

30. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23–24 липня 2022). *Рейтинг*. 27.07.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voynu_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html

31. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму (23–24 липня 2022). *Рейтинг*. 01.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcatyy_obschenacionalnyu_opros_ukraina_vo_vremya_voynu_ustanovki_po_cinizmu_23-24_iyulya_2022.html;

32. Опитування IRI: суспільно-політичні погляди в Україні (червень 2022). *Рейтинг*. 15.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_v_ukraine_iyun_2022.html

33. Шістнадцяте загальнонаціональне опитування: Україна під час війни. Образ ветеранів в українському суспільстві (6–7 серпня 2022). *Рейтинг*. 17.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestnadca_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voynu_obraz_veteranov_v_ukrainskom_obschestve_6-7_avgu.html

34. Опитування про польсько-українські відносини. *Info Sapiens*. 24.08.2022. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/242/Present_Poland_24_08.pdf;

35. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності. (17–18 серпня 2022). *Рейтинг*. 23.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/smnadcyate_zagalnonacjonalne_opituvannya_dentichnist_patriotizm_cinnosti_17-18_serpnya_2022.html